

Turun akatemian tieteellinen toiminta Mestertonin ja Porthanin valossa

Visa Helenius

Kuninkaallinen Turun Akademia ja vuodesta 1809 muun muassa Keisarillinen Turun Akademia, tästä eteenpäin *Turun akademia*, on Suomen ensimmäinen yliopisto. Sen toiminta ajoittuu vuosien 1640–1827 väliselle ajanjaksolle.¹ On esitetty, että ”[y]liopistolla on kaksi tärkeää tehtävää: välittää kansainvälisiä tieteellisiä virtauksia ja tuottaa uutta luovaa tieteellistä tutkimusta.”² Tätä voi pitää *modernina yliopistollisena päämääränä*, eikä se sovellu kaikkiin aikoihin. Tähän liittyen filosofi Ilkka Niiniluoto selvittää, että ”Turun kaudelta, joka päättyi yliopiston siirtyessä Helsinkiin 1828, suomalaisilla filosofeilla ei ole erityisen mainittavia omaperäisiä saavutuksia[.]”³ Filosofi Juhani Pietarinen päätyy samaan: ”uutta luovan ajattelun osalta voi lyhyesti todeta, ettei Turun Akademia synnyttänyt [filosofiassa] missään vaiheessa kansainvälisesti merkittävää uutta tutkimusta.”⁴ Kutsun tätä havaintoa *Niiniluodon ja Pietarisen huomioksi*. Se on yllättävä seuraavista syistä: useat Turun akatemian *dissertaatiot* eli akateemiset opinnäytteet – selvennän näiden tehtävää edempänä – olivat ”filosofisia”, mikä osoittaa filosofian suosion; akatemiassa oli jo sen alusta asti usea filosofiaan liittyvä professuuri;⁵ keskeisten eurooppalaisten filosofien, kuten René Descartesin (1596–1650), Christian Wolffin (1679–1754) ja Immanuel Kantin (1724–1804), näkemyksistä kiisteltiin vilkkaasti myös Turussa.⁶ Niiniluodon ja Pietarisen

1 Turun palon (1827) seurauksena akatemian toiminta siirrettiin Helsinkiin.

2 Juhani Pietarinen, *Suomalaisen filosofian vaiheita*, Areopagus, Turku, 2015, 17. Kursivointi V. H.

3 Ilkka Niiniluoto, ”Filosofia Suomessa: kansainväliset vaikutukset ja kansallinen kulttuurikeskustelu”, *Ajatuksen kulku. Suomalaiset filosofit maailmalla – maailman filosofit Suomessa*, toim. Inkeri Pitkäranta, Helsingin yliopiston kirjasto – Suomen kansalliskirjasto, Helsinki, 2004, 17, <https://filosofia.fi/fi/arkisto/filosofia-suomessa-kansainvaliset-vaikutukset-ja-kansallinen-kulttuurikeskustelu> (viitattu 8.8.2024).

4 Pietarinen, *op. cit.*, 18. Ks. Erkki Urpilainen, ”Hyödyn ja uushumanismin aikakausi”, *Suomen tieteen historia. 1, Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*, toim. Allan Tiitta & Päiviö Tommila, WSOY, Helsinki, 2001, 170.

5 Matti Klinge, ”Opetus ja opiskelu”, *Helsingin yliopisto 1640–1990: 1. osa, Kuninkaallinen Turun akademia 1640–1808*, toim. Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, Otava, Helsinki, 1987, 398; Jussi Nuorteva, ”Suurvaltakauden tiede Suomessa”, *Suomen tieteen historia. 1, Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*, toim. Allan Tiitta & Päiviö Tommila, WSOY, Helsinki, 2001, 160 ja 161.

6 Ks. Maija Kallinen, *Change and Stability: Natural Philosophy at the Academy of Turku (1640–1713)*, Fin-

huomio herättää seuraavan kysymyksen: Mikä Turun akatemian tehtävä oli filosofiaan liittyen? Toisin sanoen koska akatemiassa ei tuotettu omaperäistä filosofista tutkimusta, niin mikä tehtävä filosofialla oli? Kysymyksen vastaus liittyy tiedon välittämiseen ja perinteiden ylläpitämiseen. Tämän seikan seurauksena akatemian filosofinen toiminta ei ollut merkityksetöntä, kuten Niiniluodon ja Pietarisen huomion perusteella voi ajatella.

Turun akatemian historiaa ovat selvittäneet historiantutkija Matti Klinge ja aate- ja oppihistoriantutkija Erkki Urpilainen.⁷ Akatemian piirissä harjoitetun filosofian oppihistoriaa ovat tutkineet muassa historiantutkija Maija Kallinen erityisesti Turun akatemian vuosien 1640–1713 luonnonfilosofian osalta sekä aate- ja oppihistoriantutkija Vesa Oittinen populaarifilosofiaa, kantilaisuutta ja suomalaisen filosofian historiaa koskevis- sa tutkimuksissaan. Lisäksi akatemian piirissä harjoitettua filosofiaa on käsitellyt Juhani Pietarinen teoksessaan *Suomalaisen filosofian vaihteita*, kuten myös Ilkka Niiniluoto lyhyesti artikkelissaan ”Filosofia Suomessa. Kansainväliset vaikutukset ja kansallinen kulttuurikeskustelu”.⁸ Laajennan Turun akatemian historiaa koskevaa tutkimusta selventämällä tässä tutkimuksessa akatemiaan liittyvän filosofisen toiminnan luonnetta isovihan (1713–1721) jälkeisellä ajalla Karl (Carl) Mestertonin (1715–1773) ja Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) kautta; Mesterton on huomionarvoinen siksi, että hän edustaa akatemian tuntemattomampaa puolta Porthanin taas ollessa eräs tunnetuimmista Turun akatemian henkilöistä. Lisäksi he olivat aikalaisia mutta edustavat eri ajattelusuuntauksia. Selvennän myös lyhyesti akatemian luonnontieteellistä toimintaa 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

Niiniluodon ja Pietarisen huomioon perustuen artikkelini työhypoteesi on seuraava: väite Turun akatemian filosofisen toiminnan omaperäisyyden puutteesta on perustelu 1700-luvun keskivaihetta ja loppupuolta koskien ja myös mahdollisesti laajemmin akatemian toimintaan soveltuva kyseisellä ajanjaksolla.⁹ Tähän hypoteesiin liittyvät tutkimuskysymykseni ovat: Millainen tehtävä Turun akatemialla oli Mestertonin ja Porthanin tapausten valossa 1700-luvun keskivaiheessa ja loppupuolella? Koskeeko tieteellisen tutkimuksen omaperäisyyden puute laajemmin Turun akatemiaa tällä aikakaudella? Tutkimukseni kytkeytyy filosofian historian tutkimusperinteeseen. Käytän yhtenä me-

nish Historical Society, Helsinki, 1995, 317–361, 386 ja 387, <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:sks-dor-000274>; Jaakko Lounela, *Die Logik im XVII. Jahrhundert in Finnland*, Helsinki, 1978; Matti Klinge & Anto Leikola, ”Oppi ja tiede”, *Helsingin yliopisto 1640–1990: 1. osa, Kuninkaallinen Turun akatemia 1640–1808*, toim. Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, Otava, Helsinki, 1987, 557–565; Vesa Oittinen, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”, *Ajatus* 56 (1999), 45–87; Vesa Oittinen, ”Spinosa atque exilis oratio”, *Wie Kant in Finnland rezipiert wurde (1790–1810)*, *Philosophieren im Ostseeraum. Beiträge des Nord- und osteuropäischen Forums für Philosophie Greifswald*, hrsg. Carola Häntsch, Harrassowitz, Wiesbaden, 2004, 96–108; Vesa Oittinen, ”Popularphilosophie und Kantianismus in Finnland um 1790”, *Kant und die Berliner Aufklärung: Akten des IX. Internationalen Kant-Kongresses. Bd. I: Hauptvorträge. Bd. II: Sektionen I–V. Bd. III: Sektionen VI–X. Bd. IV: Sektionen XI–XIV. Bd. V: Sektionen XV–XVIII*, hrsg. Volker Gerhardt, Rolf-Peter Horstmann & Ralph Schumacher, De Gruyter, Berlin & Boston, 2014 (reprinted), <https://doi.org/10.1515/9783110874129>; Pietarinen, *op. cit.*, 26–35 ja 42–48; Markku Roinila, ”Varhaismoderni filosofia”, *Ensyklopedia Logos -verkkojulkaisu*, 2018, <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/varhaismoderni-filosofia> (viitattu 17.9.2023); Urpilainen, *op. cit.*, 171 ja 172.

7 Ks. Matti Klinge, ”Perustaminen ja tarkoitus”, *Helsingin yliopisto 1640–1990: 1. osa, Kuninkaallinen Turun akatemia 1640–1808*, toim. Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, Otava, Helsinki, 1987, 12–107; Matti Klinge, ”Yliopisto instituutina”, *Helsingin yliopisto 1640–1990: 1. osa, Kuninkaallinen Turun akatemia 1640–1808*, toim. Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, Otava, Helsinki, 1987, 108–249; Klinge, ”Opetus ja opiskelu”, 355–552; Urpilainen, *op. cit.*

8 Ks. Kallinen, *op. cit.*; Niiniluoto, ”Filosofia Suomessa”; Oittinen, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”; Oittinen ”Spinosa atque exilis oratio”; Vesa Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”, *Ajatuksen kulku: suomalaiset filosofit maailmalla – maailman filosofit Suomessa*, toim. Inkeri Pitkäranta, Helsingin yliopiston kirjasto – Suomen kansalliskirjasto, Helsinki, 2004, 25–36, <https://filosofia.fi/fi/arkisto/suomalainen-filosofia-1200-1850>; Pietarinen, *op. cit.*

9 Vrt. Urpilainen, *op. cit.*, 170–172.

todinani kontekstualisointia, joka koskee Turun akatemian tieteellistä toimintaa sekä Mestertoniin ja Porthaniin liittyvien keskeisten asiayhteyksien selventämistä. Metodeihini kuuluu myös heidän tieteellisen toimintansa kuvaaminen ja selittäminen – filosofi Petter Korkman luonnehtii kuvaamista ja selittämistä filosofian historian tutkimukseen kuuluviksi menetelmiksi, joiden avulla voidaan ymmärtää menneiden aikakausien ajattelun laatua ja muutoksia.¹⁰ Pohdin myös Turun akatemiaan, Mestertoniin ja Porthaniin liittyviä itseisarvoja ja välinearvoja. Ymmärrän kyseiset käsitteet seuraavasti: *Itseisarvo* koskee jotakin, jota pidetään itsessään arvokkaana ja jota ei täydy perustella muiden asioiden avulla. *Välinearvo* koskee puolestaan jotakin, joka mahdollistaa jonkin muun asian, kuten tietyn päämäärän.

Selkeytän työn ensimmäisessä luvussa muun muassa Turun akatemian taustaa ja toimintaperiaatteita, dissertaatiokäytännöt mukaan lukien, sekä akatemian yhteyttä valistukseen. Tarkastelen seuraavissa luvuissa Mestertonin ja Porthanin tapauksia ja selvennän heidän roolejaan suomalaisen tieteen historiassa. Pohdin lopuksi sitä, millaisia itseisarvoja ja välinearvoja erityisesti Mestertonin ja Porthanin tieteelliseen toimintaan voidaan liittää.¹¹

Turun akatemian toiminta ja yhteys filosofiaan ja valistukseen

Turun akatemia perustaminen oli osa Ruotsin kuningaskunnan suorittamaa laajaa opetuslaitoksen uudistusta 1500- ja 1600-luvuilla: Kustaa II Aadolf (1594–1632) aloitti reformin 1600-luvun alussa, koska erilaisiin yhteiskunnallisiin tehtäviin, kuten papit, juristit, tuomarit ja virkahenkilöt (muun muassa kirjurit),¹² tarvittuja henkilöitä oli valmistunut liian vähän ja koska opetus oli painottunut liialti perinteiseen pappiskoulutukseen ja sen keskiaikaiseen maailmankuvaan.¹³ Reformin tavoitteena oli, kuten Klinge kuvaa, ”eurooppalaistunut, tavoiltaan ja ajatuksiltaan tasapainoinen ’kasvatettu kansa’”.¹⁴ Koulutuksesta tuli samalla valtion asia. Reformi näkyi esimerkiksi Tartossa ja Turussa siten, että niiden kymnaasit muutettiin akatemiaiksi.¹⁵ Turussa merkittävää oli se, että filosofiaa oli opetettu jo pitkään: Turun katedraalikoulussa on mahdollisesti annettu opetusta aina 1280-luvulta lähtien. Lisäksi useat korkean viran hallitsijat olivat opiskelleet maistereiksi Pariisissa.¹⁶ Turussa oli jo täten olemassa tietty koulustraditio ja sivistyspohja, joka vaikutti osaltaan päätökseen perustaa akatemia Turkuun.¹⁷

10 Petter Korkman, ”Prologi: filosofia ja filosofian historia”, *Filosofian historian kehityslinjoja*, toim. Petter Korkman & Mikko Yrjönsuuri, Gaudeamus, 1998, 21 ja 22.

11 Kiitän kahta vertaisarvioitsijaa sekä *Auraican* toimituskuntaa hyödyllisestä ja monipuolisesta palautteesta.

12 Akatemiasta valmistuneiden taustoista ja tehtävistä, ks. John Strömberg, *Studenten, nationer och universitet: studenternas härkornst och levnadsbanor vid Akademien i Åbo*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 1996, 169–209.

13 Turun akatemian taustasta, perustamisesta ja luonteesta, ks. Jussi Nuorteva, ”Humanismin kaudelta Turun akatemian perustamiseen”, *Suomen tieteen historia. 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*, toim. Allan Tiitta & Päiviö Tommila, WSOY, Helsinki, 2001, 98–167; Klinge, ”Perustaminen ja tarkoitus”, 12–107; Klinge, ”Yliopisto instituutioon”, 108–249.

14 Klinge, ”Opetus ja opiskelu”, 486.

15 Ks. Klinge, ”Perustaminen ja tarkoitus”, 19, 20, 26, 27 ja 32.

16 Niiniluoto, ”Filosofia Suomessa”, 17; Vesa Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”, 25. Ulkomailla opiskelun perinne tosin katkesi vuosien 1518–1530 väliseksi ajaksi, jolloin suomalaisia opiskelijoita ei lähtenyt lainkaan ulkomaisiin yliopistoihin. Nuorteva, ”Humanismin kaudelta Turun akatemian perustamiseen”, 50.

17 Ks. Klinge, ”Perustaminen ja tarkoitus”, 32–39; Jussi Nuorteva, ”Suurvaltakauden tiede Suomessa”, 100–103. Ruotsalainen kenraalikuvernööri Per (Pietari) Brahe (1602–1680), suomalainen aatelinen ja

Kuva 1. Albert Edelfelt, Turun Akatemian vihkiäiset 1640, vaihtehtoinen seinämaalauksen kilpailuehdotus. Kuva: Kansallisgalleria / Hannu Karjalainen.

Turun akatemiaan liittyi kaksi julkisen puhumisen muotoa: *ylioppilaan oraatio* eli ylioppilaan juhlapuhe, joka liittyi oppineisuuden, antiikin tradition ja humanistisen yliopistoihanteen korostamiseen, ja *professorin disputaatio* eli (akateeminen) väittely, joka liittyi akateemisen auktoriteetin yhteiskunnalliseen kunnioittamiseen ja yliopistolliseen vallan tunnustamiseen.¹⁸ Jälkimmäiseksi mainittuun liittyen akatemiassa julkaistiin runsaasti dissertaatioita, jotka olivat vallinneiden standardien mukaisia akateemisia opinnäytteitä – dissertaatioita voidaan kutsua myös väitöskirjoiksi, mutta ne eivät ole rinnastettavissa nykyaikaisiin väitöskirjoihin.¹⁹ Dissertaatiokäytäntö perustui keskiajan *dialektiseen traditioon*, jonka tarkoituksena oli paljastaa tutkimuskohteeseen liittyviä olennaisia seikkoja, kuten siihen liittyvät keskeiset argumentit, erilaiset näkökulmat ja teologisiin näkemyksiin aina kytköksissä olevan totuuden.²⁰ Klinge selvittää, että Turun akatemian dissertaatioiden aiheet olivat moninaiset ja väitöksiä riitti yleensä lukuvuoden joka viikoksi.²¹ Näin ollen dissertaatioiden tekeminen ja väitöstilaisuudet olivat olennainen osa Turun akatemian kulttuuria. Klinge myös huomauttaa, että dissertaatioihin liittyvät sisällön ja muodon painopisteet muuttuivat eri aikoina.²²

hovi oikeuden presidentti Jöns Kurck (Kurki) (1590–1652) ja Turun piispa Isak (Isaacus) Rothovius (1572–1652) perustivat Turun akatemian kuningatar Kristiinan (1626–1689) hallinnon hyväksynnällä vuonna 1640. Tästä aiheesta lisää, ks. Klinge, "Perustaminen ja tarkoitus", 71–75. Turun akatemian opiskelijoihin liittyen, ks. Strömberg, *op. cit.*

18 Klinge, "Perustaminen ja tarkoitus", 95–107.

19 Kallinen, *op. cit.*, 21.

20 Klinge, "Opetus ja opiskelu", 383, 384 ja 391.

21 Klinge, "Opetus ja opiskelu", 397–405. Cicero-tutkimukseen liittyen, ks. Veli-Matti Rissanen, "Cicero-tutkimus Turun Akatemiassa", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita* 4 (2011), 17–34, <https://journal.fi/aur/article/view/4608> (viitattu 4.8.2024); kasvatusopillisiin dissertaatioihin liittyen, ks. Inkeri Kinnari, "Kasvatusopin virtaukset akateemisissa teksteissä – kuusi turkulaista väitöskirjaa 1700-luvulta", *Kasvatus & Aika* 7 (2013: 1), 7–18, <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68362> (viitattu 19.8.2024). Vrt. Axel Hörstedt, *Latin Dissertations and Disputations in the Early Modern Swedish Gymnasium: A Study of a Latin School Tradition c. 1620 – c. 1820*, University of Gothenburg, 2018, <http://hdl.handle.net/2077/55897> (viitattu 8.8.2024).

22 Klinge, "Opetus ja opiskelu", 386.

Dissertaatioiden tekemiseen osallistui professori eli *preeses* ja hänen oppilaansa eli *respondentti*, joka yleensä kustansi työn ja puolusti sitä julkisesti *opponenttia* vastaan.²³ Dissertaation tekijä saattoi toisaalta olla myös viranhakija.²⁴ Jussi Nuorteva huomauttaa, että 1600-luvun akatemiassa professuuri oli selkeästi opetusvirka eikä uutta luovalla tieteellisellä työskentelyllä tuolloin ollut itseisarvoa.²⁵ Kallisen mukaan dissertaatioiden pääasiallinen tehtävä Turun akatemiassa 1600- ja 1700-luvuilla oli sekä *pedagoginen* suhteessa professoriin ja hänen oppilaaseensa että *opillinen* suhteessa aikansa hallitseviin aatteellisiin ja tieteellisiin ideoihin. Tämän takia itsenäisen ja kriittisen ajattelun osoittaminen ei kuulunut dissertaation tehtävään.²⁶

Turun akatemian dissertaatioita tutkinut Kauko Kouvalainen selventää, että kyseiset työt olivat vaihtelevan pituisia monografioita eikä niillä ollut yhteyttä tieteellisiin sarjoihin, kuten *Journal des sçavans* ja *Philosophical Transactions of the Royal Society* -julkaisujen kaltaisiin tieteellisten seurojen sarjoihin. Hän jatkaa, että professorin oli ohjattava tai tehtävä vähintään yksi dissertaatio vuodessa. Kaikkiaan Turun akatemiassa julkaistiin 4433 dissertaatiota, ja ne edustavat kymmeniä alatyyppejä. Esimerkiksi niin sanottu *pro exercitio* -dissertaatio eli harjoitustyö oli kaikille pakollinen. Muita dissertaatiotyyppejä ovat muun muassa *pro gradu* ('maisterintyö'), *pro licentia* ('lisensiaatintyö'), *pro doctoratu* ('tohtorintyö'), *pro professoratu* ('professuuria koskeva työ') ja *pro munere* ('tehtävää tai virkaa koskeva työ') -dissertaatiot.²⁷ Näiden pääasiallinen tekijä ei kuitenkaan aina käy ilmi työn tekijätiedoista: vaikka preeses ja respondentti on usein esitetty dissertaation kansilehdessä tekijöiksi, niin esimerkiksi preeses saattoi olla työn varsinainen tekijä, minkä seurauksena dissertaatio voi ilmentää hänen urallaan saavuttamaansa oppineisuutta. Dissertaatio saattoi toisaalta olla täysin respondentin tekemä ja esimerkiksi pelkkä harjoitustyö.²⁸ On tärkeää tietää, että dissertaation väitteet eivät saaneet missään nimessä olla harhaoppisia tai yhteiskunnallisesti radikaaleja.²⁹ Käsittelen edempänä erästä Mestertonin dissertaatiota esimerkkinä.

Filosofialla oli merkittävä asema Turun akatemiassa jo sen alusta lähtien.³⁰ Filosofinen tiedekunta sai akatemian perustamisen yhteydessä peräti kuusi oppituaolia eli professuuria, jotka muodostivat (1) pyhien kielten (kreikka ja heprea), (2) kaunopuheisuuden, (3) etiikan, valtio-opin ja historian (eli käytännöllinen filosofia), (4) logiikan ja metafysiikan (eli teoreettinen filosofia), (5) luonnontieteen (fysiikka ja botaniikka) ja (6) matematiikan oppiaineet.³¹ Edellä mainituista vain kolmas ja neljäs koskivat varsinaisesti filosofiaa termin nykyisessä merkityksessä. On kuitenkin pidettävä mielessä, että teologinen tiedekunta oli 1500- ja 1600-luvuilla hallitseva kaikissa Ruotsin yliopistoissa, Turun akademia

23 Kallinen, *op. cit.*, 20.

24 Kauko Kouvalainen, "Turun akatemian väitöskirjat", *Läketieteellinen Aikakauskirja Duodecim* 124 (2008: 18), 2109, <https://www.duodecimlehti.fi/duo97513> (viitattu 8.8.2024).

25 Nuorteva, "Suurvaltakauden tiede Suomessa", 104.

26 Kallinen, *op. cit.*, 21.

27 Kouvalainen, *op. cit.*, 2108–2112. Professoreiden väittelyvelvollisuudesta, ks. Klinge, "Opetus ja opiskelu", 392–397.

28 Kallinen, *op. cit.*, 20; Inkeri Kinnari, "Antiikki Porthanin väitösteeseissä", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita* 1 (2008), 121 ja 122, <https://journal.fi/aur/article/view/657> (viitattu 4.8.2024); Klinge, "Opetus ja opiskelu", 393.

29 Kallinen, *op. cit.*, 21 ja 385; Nuorteva, "Suurvaltakauden tiede Suomessa", 104; Urpilainen, *op. cit.*, 172. Puhdasoppisuudesta ja opillisista kiistoista 1600- ja 1700-luvuilla, ks. Klinge, "Opetus ja opiskelu", 405–442; Urpilainen, *op. cit.*, 188 ja 189.

30 Nuorteva, "Suurvaltakauden tiede Suomessa", 114; Oittinen, "Suomalainen filosofia 1200–1850", 25; Pietarinen, *op. cit.*, 22–26.

31 Nuorteva, "Suurvaltakauden tiede Suomessa", 160 ja 161. Huom. Runousopin professuuri perustettiin vasta vuonna 1655. Nuorteva, "Suurvaltakauden tiede Suomessa", 161.

mukaan lukien, ja teologian valta alkoi heiketä vähitellen vasta isonvihan jälkeisellä ajalla.³² Filosofian yleisyyteen liittyen mainittakoon esimerkkinä akatemian Marcus Tullius Ciceroa (106–43 eaa.) koskeva tutkimus – Cicero oli kaiken muun ohella myös merkittävä filosofi, ja hänen tekstinsä kuuluivat akatemian jokaiseen opetusohjelmaan.³³ Veli-Matti Rissanen selvittää, että akatemiassa laadittiin kaikkiaan kahdeksan Ciceroa nimenomaisesti koskevaa dissertaatiota. Näiden alat edustivat historiaa, filosofiaa sekä kirjallisuuden- ja kielentutkimusta. Tämä osoittaa Rissanen mukaan sen, että Cicero oli 1700- ja 1800-luvuilla arvostetussa asemassa akatemiassa, ja hänen tuotantonsa tunnettiin hyvin. Vaikka Ciceron näkemyksiä ei lähestytty kovin kriittisesti johtuen hänen esikuvallisuudesta,³⁴ niin esimerkiksi kaunopuheisuuden professori Henrik Hassel (1700–1776),³⁵ joka oli sekä Mestertonin ”suosija ja suojelija” (”Fautoris & Patroni Mei”) että Porthanin opettaja,³⁶ uskaltautui jopa kritisoimaan kyseistä ”retoriikan suurinta auktoriteettia”.³⁷

Turun akatemian taustalla vaikuttivat yhteiskunnalliset tapahtumat ja laajemmat kulttuuriset virtaukset. Ensinnäkin isonvihan aika keskeytti akatemian toiminnan täysin, ja sen jälkeen lähes kaikissa akatemian oppituleissa vaihtui henkilö. Tämä muutos vähensi vähitellen teologian vaikutusvaltaa ja mahdollisti aiempaa vapaamman filosofian harjoittamisen.³⁸ Mesterton ja Porthan toimivat täten akateemisella murroskaudella teologisen perinteen ja uusien aatteiden ja teorioiden ristiaallokossa. Toiseksi järjen itsenäistä käyttöä ja tiedon merkitystä painottava *valistus*, joka oli koko 1700-lukua leimaava aatesuuntaus, on olennainen Mestertonin ja Porthanin kohdalla, sillä he toimivat valistuksen huippukaudella 1700-luvun puolivälissä ja loppupuolella. Pietarisen mukaan valistus voidaan jakaa *rationalistiseen* ja *empiristiseen perinteeseen*.³⁹ Näistä ensimmäiseksi mainitussa korostettiin järjen roolia, ja sen tunnetuimmiksi edustajiksi on luettu Descartes, Baruch (Bento tai Benedictus) Spinoza (1632–1677), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) ja Wolff. Jälkimmäiseksi mainitussa taas painotetaan kokemusta, ja sen tunnetuimpina edustajina on pidetty Francis Baconia (1561–1626), John Lockeä (1632–1704) ja David Humea (1711–1776). Rationalismin ja empirismin eroa voi luonnehtia seuraavasti: rationalisti on kuin matemaatikko, jonka tutkimuskohde ovat käsitteelliset entiteetit, kuten luvut, joita ei voida havaita aistien avulla – rationalisti perustaa näkemyksensä viime kädessä kokemuksesta riippumattomiin varmoihin totuuksiin – kun taas empiristi on kuin luonnontutkija, jonka ymmärrys perustuu aistihavainnoille ja kokemukselle.⁴⁰ On tärkeää pitää mielessä, että rationalismi ja empirismi eivät ole väistämättä vastakkaiset, sillä moni rationalisti hyväksyy kokemustiedon ja moni empiristi ihmismielen taipumukset, kuten kyvyn loogiseen ajatteluun.⁴¹

32 Ks. Nuorteva, ”Suurvaltakauden tiede Suomessa”, 114–126; Urpilainen, *op. cit.*, 170–174.

33 Urpilainen, *op. cit.*, 184. Aiheesta lisää, ks. Matti Klinge, ”Ciceron perilliset”, *Helsingin yliopisto 1640–1990: 1. osa, Kuninkaallinen Turun akademia 1640–1808*, toim. Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, Otava, Helsinki, 1987, 584–600.

34 Rissanen, *op. cit.*, 17, 18 ja 33.

35 Yrjö Kotivuori, ”Henrik Hassel”, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, verkkojulkaisu, 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=5515> (viitattu 27.3.2024).

36 Carolus Mesterton, *De principii rationis sufficientis adplicatione*, Aboae: excud. Joh. Kiaempe, Reg. Ac. typ., 1745, 13, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2014-00004623>; Pietarinen, *op. cit.*, 52. Käännös V. H.

37 Pietarinen, *op. cit.*, 50.

38 Urpilainen, *op. cit.*, 170–174 ja 189.

39 Pietarinen, *op. cit.*, 38–41.

40 Rationalismista, ks. Pietarinen, *op. cit.*, 40, 70 ja 71; Urpilainen, *op. cit.*, 175. Empirismistä, ks. Pietarinen, *op. cit.*, 39, 40 ja 71.

41 Pietarinen, *op. cit.*, 39 ja 71.

Kuva 2. Christoph Wetzel, Christian Wolff.
Kuva: Wikimedia Commons, Brandenburg-Preussen
Museum.

Wolffin näkemyksiin perustuva *wolffilaisuus* oli Turun akatemian filosofinen pääsuuntaus 1700-luvun puolivälissä ja loppupuolella, kunnes Kantin kriittiseen filosofiaan perustuva *kantilaisuus* syrjäytti sen.⁴² Euroopassa suosiossa ollut empirismi ei sen sijaan saanut merkittävää kannatusta Turussa, joskin akatemiassa toimi empirismistä kiinnostuneita henkilöitä, kuten Hassel ja luonnontieteen professori Johan Browallius (1707–1755)⁴³ – Mesterton viittaa heihin kumpaankin disertaatiossaan, kuten huomaamme edempänä. Mesterton itse edustaa wolffilaista rationalismia, jossa rationalismi ja kokemus yhdistyvät.⁴⁴ Wolffilainen rationalismi ei täten ole niin sanottua *voimakasta rationalismia*, jossa kokemustieto hylätään tyystin. Porthan puolestaan edustaa erityisesti *uushumanismia*, jossa painotettiin ihmisen henkisten kykyjen kehittämistä.⁴⁵ Porthanin yhteys empirismiin on kiinnostava: Oittisen näkemyksen mukaan Porthan edustaa empirismistä, kun taas Pietarisen mukaan tämä ei pidä täysin paikkansa, sillä Porthan hyväksyi rationalistienkin näkemyksiä. Pietarinen tosin huomauttaa, että Porthan myös kritisoi saksalaisia rationalisteja, kuten Wolffia, mutta lähinnä heidän vaikeaselkoisten ajatustensa ja termiensä takia eikä niinkään heidän filosofisesta metodistaan johtuen.⁴⁶ Pietarisen selvityksen perusteella pidän todennäköisenä, että Porthan kannatti empirismistä vain osittain.

Palaan Niiniluodon ja Pietarisen huomion pariin, jonka mukaan Turun akatemiassa ei tuotettu filosofiaan liittyen kansainvälisesti merkittävää eikä omaperäistä tutkimusta. Millä tavalla tämä tulee ymmärtää? Oittisen seuraavat huomiot antavat perspektiivin: Piispa Johannes Gezelius vanhempi (1615–1690) kiisti Descartesin kuuluisan ”ajattelen, siis olen olemassa” -periaatteen (*cogito ergo sum*) ensisijaisuuden 1600-luvulla perustelemalla, että tämä on johdettu lause, koska on olemassa vieläkin perustavampi periaate: ”se, joka ajattelee, on olemassa”. Gezeliuksen ajatus on perustava kritiikki Descartesin filosofista järjestelmää vastaan. Loogikko Andreas Thuronius (1632–1665) julkaisi 850-sivuisen ja yleisluontoisen *Institutiones logicae* (1660) teoksen, joka on pituutensa puolesta harvinaisen jopa nykyisen mittapuun mukaan. Poliitiikan filosofi Mikael Wexionius (1608/1609–1670, aateloituna Gyldenstolpe) esitti teorian, jonka mukaan aatelisten palvelusväestöön

42 Pietarinen, *op. cit.*, 42–48.

43 Ks. Pietarinen, *op. cit.*, 48–51.

44 Courtney Fugate & John Hymers, ”Introduction to the Translation”, Alexander Baumgarten, *Metaphysics*, ed. and transl. Courtney Fugate & John Hymers, Bloomsbury, New York, 17–20; Matt Hettche & Corey Dyck, ”Christian Wolff”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* -verkkójulkaisu, ed. Edward N. Zalta, 2019 (Winter 2019 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/wolff-christian/> (viitattu 29.3.2024), chapter 4, ”Wolffian Rationalism”.

45 Pietarinen, *op. cit.*, 69, 70 ja 75. Uushumanismin taustasta ja saapumisesta Turun akatemiaan, ks. Urpilainen, *op. cit.*, 224–226.

46 Oittinen, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”, 47 ja 58; Pietarinen, *op. cit.*, 52, 53, 72–74 ja 76.

kuuluvat henkilöt ovat valtion alamaisia vain välillisesti.⁴⁷ Seuraavalla vuosisadalla akatemian logiikan ja metafysiikan professori, levoton wolffilainen Johan Welin (noin 1705–1744) opiskeli Wolffin alaisuudessa Marburgissa. Hänet myös valittiin myöhemmin ensimmäisenä suomalaisena Lontoon Royal Societyn jäseneksi;⁴⁸ Jyrki Siukonen selvittää, että Welinin valinta ei perustunut täysin, jos lainkaan, tieteellisiin ansioihin vaan Wolffin suositukseseen ja Welinin sosiaalisiin suhteisiin.⁴⁹ Edelliset esimerkit nähdäkseni osoittavat selkeästi sen, että Turun akatemiaan yhteydessä olevien filosofien kaikki ajatukset ja teokset eivät olleet mitättömiä eivätkä vailla kaikupohjaa, vaikka Niiniluodon ja Pietarisen näkemys on varmasti yleisesti ottaen totuudenmukainen.

Entä ulottuuko Niiniluodon ja Pietarisen huomio Turun akatemian muuhun tieteelliseen toimintaan? Urpilainen esittää Turun akatemian olleen pääasiallisesti pelkkä kouluinstituutio Ruotsin suurvaltakaudella ennen isovihan aikaa, ja tähän viitaten hän toteaa: ”Varsinaista tutkimuksellista funktiota sillä ei ollut, [ja] tarvetta uusien tieteellisten suuntausten tarkasteluun ja soveltamiseen ei ollut.”⁵⁰ Tutkimuskirjallisuuden ja asiasta käydyin julkisen keskustelun perusteella voi kuitenkin huomata asian muuttuneen 1700-luvun aikana: Toivo Viljamaa pohtii vuoden 2011 artikkelissaan ”Turun akatemia Euroopan kulttuuripääkaupungissa” 1700-luvun akatemian tieteellisen työn muistamista ja sen näkyvyyttä erityisesti Turussa. Artikkelissaan hän viittaa tiedekolumnisti Osmo Pekosen kritiikkiin, jonka mukaan Turussa ei olla huomioitu riittävästi akatemian maineikasta historiaa. Pekonen nimittäin muistuttaa, että erityisesti sen viimeiset vuosikymmenet 1800-luvun vaihteessa olivat luonnontieteiden loistoaikaa, jolloin turkulaiset tekivät merkittävää tutkimusta Porthanin, ekologi ja tutkimusmatkailija Pehr Kalmin (1716–1779), tutkimusmatkailija Herman Spöringin (1733–1771), kemisti Pehr Gaddin (1727–1797), kemisti Johan Gadolinin (1760–1852) ja matemaatikko ja tähtitieteilijä Anders Lexellin (1740–1784) johdolla;⁵¹ Kalm loi perustan ekologiaa koskevalle tutkimukselle Suomessa ja saavutti kansainvälistä mainetta Pohjois-Amerikan matkaa koskevalla kirjallaan,⁵² Spöring oli James Cookin (1728–1779) ensimmäisen retkikunnan sihteeri ja piirtäjä, Gaddia pidetään eräänä 1700-luvun Ruotsin etevimmistä tieteentekijöistä maatalous- ja metsätieteiden sekä mineralogian saroilla, Gadolin muun muassa löysi yttrium-alkuaineen ja Lexell oli ensimmäinen kansainvälisesti merkittävä suomalainen matemaatikko ja tähtitieteilijä.⁵³ Pekosen mainitsemaan joukkoon voidaan lisätä ainakin tähtitieteilijä Anders Planman (1724–1803), joka teki olennaisia tähtitieteellisiä havaintoja.⁵⁴ Edellisen perusteella totean, että perustuen Turun akatemian yhteydessä tehtyyn paikallisesti ja jopa kansainvälisesti merkittävään tutkimukseen – esimerkiksi Gadolinin alkuainelöytö on kiistaton ja pysyvä tieteellinen meriitti – ei voida väittää, että kaikki Turun akatemiassa tehty tutkimus olisi kärsinyt omaperäisyyden puutteesta tai olisi ollut korkeintaan paikallisesti tunnustettua. Urpilaisen mukaan huolimatta siitä, että vain pieni osa Turun akatemian tutkijoista saa-

47 Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”, 26.

48 Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”, 27; Pietarinen, *op. cit.*, 43–45. Welinin elämästä laajemmin, ks. Jyrki Siukonen, *Mies palavassa hatussa. Professori Johan Welinin maailma*, SKS, Helsinki, 2006.

49 Siukonen, *op. cit.*, 181.

50 Urpilainen, *op. cit.*, 170.

51 Osmo Pekonen, ”Kulttuuripääkaupunki unohti tieteen”, *Helsingin Sanomat*, 20.4.2010; Toivo Viljamaa, ”Turun akatemia Euroopan kulttuuripääkaupungissa”, *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita 4* (2011), 1–4, <https://journal.fi/aur/article/view/4613> (viitattu 4.8.2024).

52 Ks. Petter Portin, ”Pietari Kalm, Suomen ekologian isä”, *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita 4* (2011), 13 ja 14, <https://journal.fi/aur/article/view/4607> (viitattu 4.8.2024); Urpilainen, *op. cit.*, 197–199.

53 Ks. Urpilainen, *op. cit.*, 178, 179, 204–207, 211, 212, ja 251–254.

54 Urpilainen, *op. cit.*, 215 ja 264.

vutti kansainvälistä mainetta, moni akatemian humanistisen ja luonnontieteellisen alan professori oli oman alansa johtava asiantuntija Ruotsin kuningaskunnassa.⁵⁵

Yhteenvedona todettakoon, että Turun akatemian perustaminen liittyy emämaa Ruotsin opetuslaitoksen uudistamispyrkimyksiin ja että Turussa oli jo valmiiksi tietty koulustraditio ja sivistyspohja, mikä vaikutti päätökseen perustaa akatemia sinne. Sen toimintaan liittyi erilaisia piirteitä, kuten luonnontieteiden menestys ja filosofian yleisyys opinnoissa, mutta Niiniluodon ja Pietarisen huomion perusteella filosofiassa ei tehty omaperäistä eikä kansainvälisesti merkittävää tutkimusta, mikä on mielestäni yllättävää ottaen huomioon filosofian näkyvyyden akatemian opintorakenteessa.

Mesterton, maltillinen wolffilainen

Selvännän seuraavaksi Mestertonin ja Porthanin tapausten kautta Turun akatemian filosofisen toiminnan luonnetta. Mesterton syntyi Göteborgissa vuonna 1715 skottiperäiseen sukuun. Hänen vanhempansa olivat Jakob Mesterton ja Johanna Maria von Gerdes. Hän valmistui ylioppilaaksi Lundin yliopistossa 14. tammikuuta 1731, ja hänet vihittiin papiksi Lundin hiippakunnassa 24. maaliskuuta 1738. Tämän jälkeen Mesterton opiskeli lähes viisi vuotta Hollannissa ja Saksassa sekä toimi muun muassa Helmstedtin yliopiston opettajana. Hän saapui myöhemmin Turkuun ja sai vuonna 1746 akatemian logiikan ja metafysiikan professuurin, ja hän toimi tässä tehtävässä vuoteen 1767 asti. Mestertonin edeltäjä kyseisessä oppituolissa oli Welin, jota seurasi Jakob Haartman (1717–1788). Mesterton meni naimisiin Johanna Katarina Papken kanssa vuonna 1747, ja he saivat kolme poikaa. Professuurin ohella Mesterton toimi akatemian rehtorina vuosina 1754, 1755, 1764 ja 1765 sekä vuonna 1748 Piikkiön ja vuonna 1757 Paimion kirkkoherrana. Hän sai myöhemmin, vuonna 1767, myös kolmannen teologian (*Theologiae tertius*) professuurin Turun akatemiassa, jota hän hoiti kuolemaansa asti. Mesterton kuoli Turussa 29.11.1773.⁵⁶

Mesterton kannatti rationalismia, jonka mukaan järki on olennainen tiedon muodostuksessa, kuten selvensin edellä. Erityisesti hän seurasi osin Leibnizin filosofiaan perustuvaan wolffilaisuutta – Leibniziä pidetään klassisena rationalistina Descartesin ja Spinozan ohella. Wolffilaisuus kukoisti Turun akatemiassa 1700-luvun puolivälin tienoilla matematiikan professori Nils Hasselbomin (1690–1764) ja Mestertonin johdolla; Uppsalasta Turkuun vuonna 1724 saapunut Hasselbom oli wolffilaisuuden vakiinnuttaja Turun akatemiassa.⁵⁷ Mesterton oli Turun akatemian wolffilaisen perinteen jatkaja, sillä hänen edeltäjänsä Hasselbom ja Welin olivat wolffilaisia. Mesterton oli professorina utttera: hänen johdollaan julkaistiin lähes sata dissertaatiota sekä neljä hänen omissa nimissään olevaa *kompendiota* eli tiivistelmää.⁵⁸

Wolffilaisuus alkoi kuitenkin näivettyä akatemiassa Mestertonin jälkeen. Pietarisen mukaan kyseinen suuntaus muuttui hedelmättömäksi ”kateederifilosofiaksi” eli *oppituolifilosofiaksi*, joka viittaa yliopistollisen opetusviran yhteydessä tapahtuvaan henkisesti jämähtäneeseen viranhoitoon. Hän selventää, että Mestertonin kolme seuraajaa logiikan ja metafysiikan professuurissa, Haartman, Wilhelm Nääf (noin 1720–1783) ja Olof Schalberg

55 Urpilainen, *op. cit.*, 264.

56 Iiro Kajanto, ”Mesterton, Carl (1715–1773)”, *Kansallisbiografia*-verkkójulkaisu, Studia Biographica 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:kg-002571>; Yrjö Kotivuori, ”Karl Mesterton”, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852* -verkkójulkaisu, 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=U700> (viitattu 17.9.2023); Urpilainen, *op. cit.*, 266 ja 267.

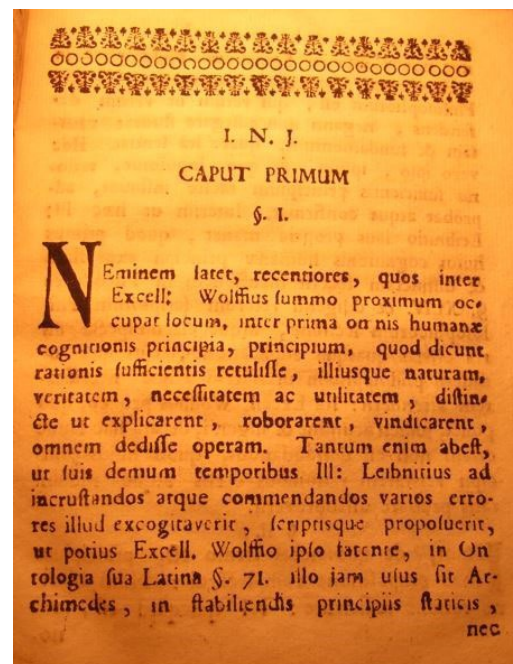
57 Pietarinen, *op. cit.*, 43.

58 Kajanto, *op. cit.*

(1733–1804), hoitivat tehtäviään huonosti.⁵⁹ Vaikka wolffilaisuuden asema säilyi Turussa vielä senkin jälkeen, kun se oli jo muualla merkittävästi heikentynyt, niin lopulta Kantin kriittinen filosofia syrjäytti wolffilaisuuden myös Turun akatemiasta.⁶⁰

Mestertonin ohjaaman ja eri seikkojen perusteella todennäköisesti myös itse tekemän⁶¹ dissertaation *Riittävän perusteen periaatteen soveltamisesta aineellisen ja aineettoman piirissä* (*De principii rationis sufficientis adplicatione ad regnum materiale et immateriale*, 1745)⁶² sisältö antaa hyvän kuvan Mestertonin ajattelusta, sillä, kuten Iiro Kajanto esittää, ”Mestertonin ohjaamissa ja osaksi ehkä itse kirjoittamissa väitöskirjoissa toistuvat yleensä samat wolffilaisuuden perusaatteet kuin hänen omissa kompendioissakin.”⁶³ Mestertonin 18-sivuinen dissertaatio on selvitykseni mukaan hänen *pro professoratu-* tai *pro munere* -työnsä.⁶⁴ Kirja alkaa kahdella *gratulaatiolla* eli muodollisella onnittelulla, jotka olivat olennainen osa Turun akatemian dissertaatioita.⁶⁵ Näistä ensimmäinen, latinankielinen, on kartanonomistaja Georg Ehrenmalmin (1722–1807) kirjoittama ja jälkimmäinen, ranskan-kielinen, ilmeisesti joko Henrik Pippingin (1718–1767) tai hänen veljensä Jost Joakim Pippingin (1720–1793) kirjoittama.⁶⁶

Mestertonin dissertaation varsinainen sisältö koskee *riittävän perusteen periaatetta*, jonka mukaan kaikella olemassa olevalla on syy tai peruste. Kyseinen periaate on voimakas mutta kiistanalainen rationalismin perusajatus.⁶⁷ Dissertaatio jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäinen käsittelee periaatteen perusluonnetta ja suhdetta luontoon ja jälkimmäinen yhteyttä inhimilliseen ajatteluun ja toimintaan. Mesterton aloittaa johdattelemalla lukijan suppeasti riittävän perusteen periaatteen tematiikkaan viitaten kreikkalaisen matemaatikon, filosofin ja luonnontieteilijän Arkhimedeeseen (noin 287–211 eaa.), kiinalaisen filosofi Kungfutsen, (551–479 eaa.), Leibnizin ja Wolffin eräisiin käsityksiin periaatetta koskien. Seuraavaksi Mesterton esittää periaatteen perinteisen muotoilun, ”mikään ei ole olemassa ilman riittävää perustetta” (*nihil est sine ratione suf-*

Kuva 3. Karl Mestertonin dissertaatio.
Kuva: Visa Helenius.

59 Pietarinen, *op. cit.*, 46.

60 Ks. Pietarinen, *op. cit.*, 47–61.

61 Ks. Visa Helenius, ”Karl Mestertonin väitöskirja rationalistisen filosofian ja eurooppalaisten vaikutteiden välittäjänä 1700-luvun puolivälin Turun akatemiassa”, *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita* 10 (2020), 8 ja 9, <https://doi.org/10.33520/aur.89528>.

62 Ks. Visa Helenius, ”Karl Mesterton: Riittävän perusteen periaatteen soveltamisesta aineellisen ja aineettoman piirissä, Turun Akademia, 1745”, johdanto ja suomennos, *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita* 10 (2020), 31–48, <https://doi.org/10.33520/aur.89527>.

63 Ks. Kajanto, *op. cit.*

64 Helenius, ”Karl Mestertonin väitöskirja”, 8.

65 Klinge, ”Opetus ja opiskelu”, 446; Kouvalainen, *op. cit.*, 2115 ja 2116.

66 Mesterton, *op. cit.*, i–iii. Ks. Helenius, ”Riittävän perusteen periaatteen soveltamisesta”, 36 ja 37.

67 Periaate on ongelmallinen muun muassa siksi, että se ei ole ns. välttämätön totuus. Vaikuttaa nimittäin täysin mahdolliselta, että voi olla olemassa asioita, joilla ei ole lainkaan perustetta tai syytä.

ficiente).⁶⁸ Hän myös kertoo metafysiikan keskeisestä termistöstä ja periaatteeseen liittyvistä avainkäsitteistä, kuten *nihilum*, 'ei mikään', joka ei voi olla yhdenkään olemassa olevan asian peruste tai syy.⁶⁹ Dissertaation ensimmäisen osan kolmannessa kohdassa Mesterton selventää vielä käsitteitä peruste ja riittävä peruste viittaamalla saksalaisfilosofi Georg Bernhard Bülfingerin (Bilfinger) (1693–1750) teoksiin.⁷⁰

Mesterton siirtyy dissertaationsa ensimmäisessä osassa selittämään riittävien perusteiden ilmenemistä luonnossa. Ensinnäkin hänen mukaansa se, että aurinko mahdollistaa elämän maapallolla, on osoitus periaatteen toiminnasta ja Jumalan olemassaolosta. Mesterton myös viittaa Plinius vanhemman (23–79) teokseen *Luonnonhistoria* (*Naturalis historia*) ja sen sisältämään analogiseen esikristilliseen ajatukseen. Mesterton jatkaa seuraavassa kohdassa, että ilma on niin ikään todiste Jumalan aktiivisuudesta ja esimerkki periaatteen toiminnasta. Hän viittaa nyt kreikkalaisfilosofi Anaksimeneen (noin 585–525 eaa.), kirkkoisä Augustinuksen (354–430) ja englantilaisen luonnontieteilijä John Rayn (1627–1705) näkemyksiin. Lisäksi Mesterton siteeraa kohdassa pitkään saksalaisen teologi ja musiikkiteoreetikko Caspar Calvörin (1650–1725) saksannosta ja kommentaaria, joka koskee Rayn *Jumalan viisauden ilmentyminen luomistöissä* (*The Wisdom of God Manifested in the Works of the Creation*, 1691) -teosta.⁷¹ Dissertaation ensimmäisen osan kuudennessa kohdassa Mesterton selittää, että vedenpaisumuksen kaltaisilla luonnonilmiöillä on myös riittävät perusteet, ja ylistää samalla Turun akatemian teologian ja luonnontieteiden professori sekä piispa Browalliuksen samaa aihetta koskevia teoksia. Dissertaation ensimmäisen osan päättävässä kohdassa Mesterton perustelee riittävän perusteen periaatetta luonnon teleologisuudella eli tarkoituksiperäisyydellä, jossa hän myös siteeraa Wolffia ja mainitsee Rayn sekä hollantilaisen filosofi ja luonnontieteilijä Bernard Nieuwentijtin (1654–1718) teokset.⁷²

Dissertaation jälkimmäisen osan ensimmäisessä kohdassa selitetään riittävän perusteen periaatteen ja ajattelun yhteyttä sekä sitä, miten periaate mahdollistaa moraalisen toiminnan: kaikilla ajatuksillamme, päätöksillämme ja teoillamme on perusteet. Toisin sanoen ajatuksemme ja tekemme eivät synny tyhjästä. Mesterton lainaa tässä kohdassa Bülfingeriä ja viittaa Turun akatemian matematiikan ja fysiikan dosentti Gabriel Heinriciuksen (noin 1710–1785) dissertaatioon sekä kaunopuheisuuden professori Hasseliin, jonka Mesterton esittää suosijakseen ja suojelijakseen, kuten jo aiemmin esitin. Mesterton mainitsee ohimennen myös samassa kohdassa Lundin yliopistossa esitetyn radikaalin näkemyksen, jonka mukaan ihminen kykenee määräämään itsensä pahoihin tekoihin siten, että teon peruste on ihmisessä itsessään; pahuus siis valitaan tällöin tietoisesti. Mesterton ei hyväksy lainkaan tätä ajatusta, sillä hänen mukaansa pahuus on aina seurausta tietämättömyydestä eikä se voi olla koskaan rationaalisen ihmisen tietoinen va-

68 Helenius, "Riittävän perusteen periaatteen soveltamisesta", 39.

69 Mesterton, *op. cit.*, 3. Käännös V. H.

70 Mesterton, *op. cit.*, 1–5. Bülfingerin ko. teokset ovat *Pahan alkuperästä ja poistamisesta* (*De origine et permissione mali*, 1724) ja *Filosofiset selvitykset koskien Jumalaa, ihmismieltä, maailmaa ja asioiden yleisimpiä ominaisuuksia* (*Dilucidationes Philosophicae de Deo, Anima Humana, Mundo, et Generalibus Rerum Affectionibus*, 1725). Käännös V. H.

71 Calvörin ko. teos on *Jumalan kunnia eli Jumalan viisauden ja kaikkivoipuuden kuvastimet, joissa paljastuu luomisen työt* (*Gloria Dei oder Spiegel der Weißheit und Allmacht Gottes, Offenbahret in denen Wercken der Erschaffung*, 1717). Käännös V. H.

72 Mesterton, *op. cit.*, 5–11. Wolff-lainaus on teoksesta *Rationaalisia ajatuksia luonnollisten asioiden intentionista* (*Vernünftige Gedanken von den Absichten der natürlichen Dingen*, 1724), Rayn ko. teos on em. *Jumalan viisauden ilmentyminen luomistöissä* ja Nieuwentijtin ko. teos *Maailmaa koskevien pohdintojen oikea käyttötapa* (*Het regt gebruik der werelt beschouwingen*, 1720). Käännös V. H.

linta.⁷³ Otaksuttavasti tämän kantansa takia hän ei mainitse lainkaan kyseisen tutkimuksen tekijää, mikä on nykyaikaisiin viittauskäytäntöihin tottuneelle lukijalle epämieluisia.

Dissertaation seuraavassa kohdassa käsitellään niin sanottua ekvivalenttien vaihtoehtojen ongelmaa: on esitetty, että mikäli riittävän perusteen periaate ei päde, niin kaksi täysin samanarvoista vaihtoehtoa johtaa joko valinnan estymiseen tai mielivaltaiseen valintaan. Mesterton viittaa kohdassa sveitsiläisen teologi ja filosofi Jean-Pierre de Crousazin (1663–1750) muotoilemaan ongelmaan ja saksalaisen filosofi ja teologi Israel Gottlieb Canzin (1690–1753) esittämään ratkaisuun, joka perustuu Leibnizin filosofiaan: jokaiselle valinalle on olemassa riittävä peruste, vaikkakin perusteet eivät ole aina tiedostettuja.⁷⁴

Dissertaation toiseksi viimeisessä kohdassa Mesterton tarkastelee periaatteen yhteyttä lakeihin ja moraalisen toiminnan eri asteisiin erilaisten esimerkkien kautta. Hän seuraa täysin Canzin tekemää jaottelua.⁷⁵ Kyseinen kohta on nähdäkseni suunnattu erityisesti oikeustieteen ja teologian opiskelijoille, koska se koskee oikeutetun rangaistuksen perusteita ja kristinuskon hyveitä. Dissertaation viimeisessä kohdassa Mesterton osoittaa kannustavat päätössanansa työn respondentti Niklas Aganderille (1722–1803), jonka tehtävänä oli puolustaa Mestertonin esittämiä väitteitä saavuttaakseen maisterin oppiarvon.⁷⁶

Mestertonin dissertaatio ei sisällä itse näistä pohdintaa eikä kriittisiä huomioita: hän käsittelee riittävän perusteen periaatetta rationalistisen suuntauksen mukaisesti suppeasti ilman omaa pohdintaa, esittelee asioita listamaisesti ja vetoaa lähinnä Wolffin, Bülfingerin ja Canzin näkemyksiin. Vertailukohtana esitettäköön, että aikansa keskeistä metafysiikkaa edustavat esimerkiksi Alexander Gottlieb Baumgartenin (1714–1762) laaja teos *Metafysiikka* (*Metaphysica*, 1739), Christian August Crusiuksen (1715–1775) dissertaatio *Filosofinen tutkielma determinoivan, yleisesti riittävän, perusteen periaatteen käytöstä ja rajoituksista* (*Dissertatio philosophica de usu et limitibus principii rationis determinantis, vulgo sufficientis*, 1743) ja Kantin esikriittisen kau-

Kuva 4. Immanuel Kant. Kuva: Doria / Kansalliskirjasto.

73 Mesterton, *op. cit.*, 11–13. Bülfingerin ko. teos on em. *Filosofiset selvitykset koskien Jumalaa, ihmismiel-tä, maailmaa ja asioiden yleisimpiä ominaisuuksia*.

74 Mesterton, *op. cit.*, 13–15.

75 Mesterton, *op. cit.*, 15–18. Canz esittää ko. jaottelun teoksessaan *Inhimillisen tiedon perusteet kaikkien voimakkaampien epäilyjen kera eli poleeminen ontologia* (*Humanae Cognitionis Fundamenta, Dubiis Omnibus Firmiora Seu Ontologia Polemica*, 1741). Käännös V. H. Kyseisten asteiden esimerkit ovat Mestertonin mukaan Canzin jaottelussa seuraavat alkaen pahimmasta ja päättyen parhaimpaan: harkittu murha (*homicidium dolosum*); epäsuora harkittu murha (*homicidium indirecte dolosum*); tuot-tamuksellinen tappo (*homicidium culposum*); sattumanvarainen tappo (*homicidium casuale*); täysin oman edun vuoksi tehty hyvä teko; osin oman edun vuoksi tehty hyvä teko; hyvän itsensä vuoksi tehty teko, joka on ensisijaisesti itseä varten ja toissijaisesti muita varten; hyvän itsensä vuoksi tehty teko, joka on ensisijaisesti muita varten ja toissijaisesti itseä varten; hyvän itsensä vuoksi tehty täysin pyyteet-tön teko. Helenius, ”Riittävän perusteen periaatteen soveltamisesta”, 46–48; Mesterton, *op. cit.*, 1518.

76 Mesterton, *op. cit.*, 18.

den kirjoitus *Uusi selvitys metafyyssisen tiedon ensimmäisistä periaatteista (Principiorum Primorum Cognitionis Metaphysicae Nova Dilucidatio, 1755)*.⁷⁷ Vertailun kannalta on syytä mainita myös Uppsalan yliopistossa toiminut suomalaissyntyinen radikaali Peter Forsskål (1732–1763), joka oli Carl von Linnén (1707–1778) oppilas, empiristi ja kansalaisvapauksien puolustaja: Forsskål vastusti Wolffin filosofiaa ja kritisoi sen kahta lähtökohtaa, *ristiriidan periaatetta*, jonka mukaan mikään ristiriitainen ei voi olla totta, ja riittävän perusteen periaatetta. Forsskålin esittämä kritiikki on filosofisesti erittäin voimakasta, ja Oittinen huomauttaa, että hän näyttää menevän skeptisismissään pidemmälle kuin Hume. Lisäksi Forsskålin kansalaisvapauksia käsittelevä teos *Ajatuksia yhteiskunnallisesta vapaudesta (Tankar om Borgerliga Friheten, 1759)* kiellettiin heti sen julkaisemisen jälkeen.⁷⁸ Mikäli Mestertonin dissertaation arvoa tarkastellaan sen sisältämien näkemysten uutuusarvon tai omintakeisuuden perusteella, teos vaikuttaa hyvin vaatimattomalta edellä mainittuihin verrattuna: hän ei esitä omalaatuisia ajatuksia eikä käsittele tutkimuskohdettaan kriittisesti.

Nykynäkökulmasta katsottuna Mestertonin dissertaatio ei ole filosofisesti merkittävä; se on mielestäni lähinnä riittävän perusteen periaatteeseen liittyvien eräiden keskeisten asioiden muistilista. Mestertonin teosta tulee toisaalta lähestyä myös Turun akatemian käytännöt huomioiden: dissertaatioon ei kuulunut omalaatuisuus eikä kriittisyys vaan tiettyjen hyväksytyjen näkemysten perusteellisen tuntemuksen osoittaminen,⁷⁹ kuten edellä selvensin. Mestertonin työ täyttää tämän vaatimuksen kiistatta, sillä hän osoittaa selkeästi ymmärtävänsä riittävän perusteen periaatteen tematiikan leibnizlaisessa ja wolffilaisessa viitekehyksessä. Näin ollen Mestertonin dissertaatio ei ole innovaatioiden ja kriittisyyden puutteesta huolimatta merkityksetön tai vailla tutkimuksellista arvoa. Se esimerkiksi sisältää informatiivisia kohtia ja lähdeviitteitä sekä viitauksia akatemian henkilöihin. Nämä seikat valaisevat muun muassa Mestertonin opillista perehtyneisyyttä, wolffilaisen metafysiikan keskeisiä puolia ja Turun akatemian sosiaalisen verkoston rakennetta.

Millainen vaikutus Mestertonilla oli? Ensinnäkin hänen nimensä on nykyään tuntematon. Eräs syy on varmasti se, että Mestertonin kannattama wolffilaisuus oli heikentynyt merkittävästi Euroopassa jo hänen elinaikanaan; mikäli kyseinen suuntaus olisi pitänyt pintansa kauemmin Euroopan yliopistoissa, niin tällöin Mesterton olisi mahdollisesti tunnettu laajemmin. Toiseksi, vaikka Mesterton oli ahkera, niin Turun akatemian orientoituminen teologisesti painottuneeseen ja perinteitä vaalivaan koulutukseen esti Mestertonin itsenäisen ajattelun kehittymisen.⁸⁰ Kajanto selventää, että ”[w]olffilaisissa käsityksissään Mesterton oli maltillinen ja vältti kaikkea, mikä olisi saattanut aiheuttaa teologista polemiikka.”⁸¹ Hän antaa myös valaisevan esimerkin: koska Mestertonin oppilaan ja ohjattavan Fredrik Zweigbergin (noin 1722–1775) *pro gradu* -dissertaatio *Rationaalisen sielun alkuperästä (De origine animae rationalis, 1751)* joutui teologien kritiikin kohteeksi ja oli

77 Käännös V. H. Ks. Corey Dyck & Brigitte Sassen, ”18th Century German Philosophy Prior to Kant”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* -verkkójulkaisu, ed. Edward Zalta, 2021 (Winter 2021 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/18thGerman-preKant/> (viitattu 28.3.2024); David Walford ja Ralf Meerbote (eds.), *Theoretical Philosophy, 1755–1770. The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511840180>.

78 Ere Nokkala, ”Peter Forsskål – kansalaisvapauden puolustaja ja hattuvallan kriitikko”, *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita* 5 (2012), 27–42, <https://journal.fi/aur/article/view/7462> (viitattu 4.8.2024); Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”, 30 ja 31. Käännös V. H.

79 Ks. Kallinen, *op. cit.*, 21.

80 Vrt. Kallinen, *op. cit.*, 64–70.

81 Kajanto, *op. cit.* Ks. myös Kallinen, *op. cit.*, 389–405; Urpilainen, *op. cit.*, 176. Turun akatemian opillisista kiistoista, ks. Klinge, ”Opetus ja opiskelu”, 405–442; Urpilainen, *op. cit.*, 188 ja 189.

piispa Browalliuksenkin mielestä ylettömän wolffilainen, niin Mestertonin määräykses-
tä Zweigbergin dissertaatit kerättiin pois.⁸² Näin ollen Mesterton on Turun akatemian
historiassa niin perinteisiin pitäytyvä *traditionalisti* kuin uudistushenkkinen ajattelija.⁸³
Urpilaisen mukaan Mestertonin tavoitteena oli filosofian ja teologian välinen harmonia.⁸⁴
Kajanto tosin huomauttaa, että Mestertonin joissakin dissertaatioissa ilmenee valistuk-
sen hengessä orastavaa uskonnollista suvaitsevaisuutta ja perusteluja uskonnonvapauden
puolesta. Eräässä dissertaatioissa puolestaan käsitellään eläinten oikeuksia amputointiin
liittyen.⁸⁵ Näin varovaiseen Mestertoniin liittyy piilevä kapinallisuus ja omalaatuisuus,
joka on filosofisissa yhteyksissä usein toivottavaa. Filosofian eräs metodi on nimittäin tut-
tujen ja perinteisten asioiden kyseenalaistaminen, mistä muiden muassa Sokrates (470 tai
469–399 eaa.), Descartes, Spinoza ja Hume ovat paraatiesimerkkejä. Kriittinen ajattelu ei
kuitenkaan päässyt valloilleen Mestertonin uralla. Tämä on selitettävissä mielestäni eri-
tyisesti sillä, että tällainen toiminta olisi ollut riskialtista hänen akateemiselle työlleen ja
elämälleen Turussa.

Porthan, antikantilainen uushumanisti ja suomalaisen tieteen pioneeri

Jos Mesterton on suhteellisen tuntematon hahmo suomalaisen tieteen historiassa, niin
samaa ei voi sanoa Porthanista: Kari Tarkiainen huomauttaa, että kansanrunoutta ja mui-
naishistoriaa koskevien tutkimustensa takia Porthania on kutsuttu Suomen historian-
kirjoituksen isäksi.⁸⁶ Oittinen puolestaan muistuttaa, että Porthan on suomalaisen 1700-
luvun kulttuurin tärkeimpiä hahmoja, minkä takia kyseisen vuosisadan loppua kutsutaan
”Porthanin ajaksi”.⁸⁷

Porthan syntyi Viitasaarella 8.11.1739. Hänen isänsä Sigfrid Porthanuksen sukujuuret
olivat Karjalassa, ja hänen äitinsä Kristina Juslenius kuului länsisuomalaiseen sivistys- ja
yliopistosukuun. Porthanin eno, kruununpyynn kirkkoherra Gustaf Juslenius (1702–1774),
tosin kasvatti häntä vuodesta 1744 asti Porthanin isän mielisairaudesta. Porthan kir-
joittautui 15-vuotiaana Turun akatemiaan ja valmistui maisteriksi 1762 Leibnizin ajatuk-
sia löyhästi seuraten. Hän toimi akatemian kirjaston amanuenssina vuosien 1772–1777
välisenä aikana laajentaen sen kirjavarantoja ja parantaen sen toimintaa. Porthan sai
kaunopuheisuuden professuurin vuonna 1777 ja toimi tässä virassa kuolemaansa asti.
Porthanin kenties merkittävin ulkomaanmatka kohdistui Saksaan ja Kööpenhaminaan
vuonna 1779.⁸⁸ Hän oli koko elämänsä naimaton ja lapseton sekä rojalisti ja uskollinen
Ruotsin kuninkaalle. Porthan kuoli Turussa 16.3.1804.⁸⁹

Porthan oli Mestertonia ahkerampi. Tarkiainen selventää Porthanin aikaansaannok-
sia seuraavasti: hänen johdolla tarkastettiin 40 vuoden aikana noin 210 dissertaatiota,

82 Kajanto, *op. cit.* Käännös V. H.

83 Tästä aiheesta enemmän, ks. Kallinen, *op. cit.*, 382–405.

84 Urpilainen, *op. cit.*, 176.

85 Kajanto, *op. cit.*

86 Kari Tarkiainen, ”Porthan, Henrik Gabriel (1739–1804)”, *Kansallisbiografia*-verkkopublication, *Studia Bio-
graphica* 4, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skb-002599>; Yrjö Koti-
vuori, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Henrik Gabriel Porthan*, verkkopublication, 2005,
<https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=7834> (viitattu 17.9.2023).

87 Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”, 31.

88 Kyseisen matkan merkityksestä Porthanin ajatteluun, ks. Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”,
31 ja 32.

89 Tarkiainen, *op. cit.*

Kuva 5. Henrik Gabriel Porthan.
Kuva: Doria / Kansalliskirjasto.

joista Tarkiaisen arvion mukaan noin puolet on Porthanin kirjoittamia. Porthan luennoi laaja-alaisesti lähes kaikista humanistiseen sivistykseen liittyvistä aineista ja opetti jopa kriittistä lähestymistapaa. Hän perusti vuonna 1770 Aurora-seuran, joka oli tuolle ajalle tyypillinen salaseura. Porthanin toimittama ja Aurora-seuraan liittyvä valistushenkkinen lehti *Tidningar utgifne af et sällskap i Åbo (Erään turkulaisen seuran julkaisemia tiedotuksia)*, myöhemmin *Åbo Tidningar*, oli Suomen ensimmäinen sanomalehti. Porthan julkaisi suomalaista runoutta koskevan viisiosaisen teoksensa *Suomalaisesta runoudesta (De poësi Fennica)* vuosien 1766–1768 ja 1778 aikana ja myöhemmin Turun akatemian kirjaston historiaa käsittelevän 25-osaisen samannimisen teossarjan (*Historia bibliothecae regiae academiae Aboensis*, 1772–1795). Hän käsittelee suomalaista runoutta koskevassa työssään suomalaisten kansanrunojen rakennetta, metriikkaa ja tyyliä, ja sen lopussa häntä innoittaa uushumanismin henki ja tuore teoria suomalais-ugrilaisista kansoista omama kielikuntanaan. Kielitieteilijänä Porthan keksi ensimmäisenä, että useat runovariantit voivat perustua tyyppiin eli ”normaaliversioon”. Historiantutkimuksessa Porthan vastusti jyrkästi ennakkoluuloihin ja yleistyksiin perustuvaa ajattelua.⁹⁰ Tähän liittyvää *Historiaan kohdistuvasta skeptisismistä (De scepticismo historica*, 1792) -dissertaatiota voi pitää ensimmäisenä Suomen historian metodioppina; on merkittävää, että Porthan piti kritiikkiä historiantutkimuksen keskeisenä tekijänä. Hän myös julkaisi Turun piispan ja Ruotsin kuninkaan lähettilään Paulus (Paavali) Juustenin (noin 1520–1575) *Piispainkronikkaa* (noin 1550–1570) koskevan kommentaarisarjan, joka koostui 56 lyhyestä kirjasta. *Piispainkronikka* on yksi tunnetuimmista Suomen keskiajasta kertovista lähteistä, jota kommentoidessaan Porthan esittää näkemyksensä Suomen varhaishistoriasta.⁹¹ Edellisten seikkojen perusteella totean, että Porthan teki merkittäviä työtä niin professorina, luennoitsijana, toimittajana, kirjastonhoitajana, kielitieteilijänä kuin historioitsijana.⁹²

Porthania koskevaan tutkimukseen liittyen mainittakoon Porthanin dissertaatioiden niin sanotut *väittelijän teesit (theses respondentis)*. Näitä teesejä, joita yhteensä on 875 kappaletta, pidetään Porthanin itsensä tekeminä. Kyseisiä teesejä tutkinut Inkeri Kinnari selventää, että teesit liittyivät respondentin puolustukseen julkisessa väitöstilaisuudessa. Irralliset teesit saattoivat muodostaa koko dissertaation tai olla vain sen erillinen osa. Kyseisten teesien sisältö on itsessään filosofista, tieteellistä ja kasvatuksellista ja Porthan-

90 Porthan julkaisi kyseisestä aiheesta dissertaation *Ennakkoluulojen poistamisesta (De praejudiciis amovendis*, 1785). Käännös V. H.

91 Tarkiainen, *op. cit.* Kahden ensimmäisen käännös V. H., kolmannen käännös Pietarinen.

92 Porthanin työt on koottu yhteen Porthan-Seuran toimesta vuosien 1939–2007 välillä julkaistuun 13-osaiseen teossarjaan (Henrik Gabriel Porthan, *Henrici Gabrielis Porthan Opera omnia*, I–XIII, Porthan-seura, Turku 1939–2007); ks. ”H. G. Porthan. H. G. Porthanin teoksia”, Porthan-Seuran verkkosivu, <https://porthanseura.wordpress.com/porthan/> (viitattu 3.8.2024).

tutkimukseen liittyen informatiivista, ja ne muun muassa paljastavat Porthanin asennoitumisen antiikkia kohtaan; hän kannatti järkipäistä ja maltillista suhtautumista antiikin maailmaa kohtaan eikä pitänyt antiikin ajalta perittyä materiaalia itseisarvona. Lisäksi Porthanin mukaan antiikin kulttuurin arvon määrittämisessä tarvittiin alaa koskevan oppineisuuden ohella myös esteettistä vaistoa.⁹³

Entä Porthanin ja filosofian suhde? Pietarinen selventää, että Porthan ohjasi tai teki kaikkiaan 22 filosofiaan liittyvää dissertaatiota, jotka julkaistiin vuosien 1788–1802 välillä. Hän käsitteli näissä töissä muun muassa seuraavia aiheita: valistus ja ajattelun vapaus, filosofianharjoittamisen tarpeellisuus, hyveellisen luonteen mahdollistavan koulutuksen tärkeys, rationalistinen käsitys onnellisuudesta hyveellisen elämän perustana, velvollisuusetiikan luonne, yhteiskuntasopimuksen luonnonoikeudellinen perusta, omaisuuden periytymisoikeus, jumalallisten ihmeiden mahdollisuus, tiedon vapauttava vaikutus, ateismin haitallisuus ja kriittinen historiantutkimus. Erityisemmistä aiheista mainittakoon havaintojen synnyn kausaalinen teoria, Locken omistusoikeuden teoria, haamujen ja pahojen henkien mahdottomuus sekä skeptikko ja sofisti Favorinuksen (noin 80–noin 150) filosofian luonne. Porthanin erityisempiin tutkimusaiheisiin kuuluu myös Wolffin imaginaation laki, jonka perusajatuksena on, että kuvittelukyky kykenee palauttamaan aiemmin havaitun kattaen myös samankaltaisuuden (*similitudo*) aiheuttaman assosiaation siten, että jokin samankaltainen ominaisuus voi palauttaa aiemmin havaitun tajuntaan.⁹⁴ Olen edellisen perusteella Pietarisen kanssa samaa mieltä siitä,⁹⁵ että Porthanin filosofiset dissertaatiot osoittavat selkeästi hänen kiinnostuksensa filosofiaa kohtaan, ja siitä, että dissertaatioiden monipuoliset aiheet vihjaavat Porthanin kannattaneen tuolloin suosittua *eklektismiä*.⁹⁶ Eklektismi tarkoittaa filosofiassa eri näkemyksiä, teorioita tai oppijärjestelmiä yhdistelevää menetelmää, jota ovat käyttäneet muiden muassa Cicero ja Leibniz. Eklektismissä voidaan valita eri asioista tiettyjä kohteita ilman, että tämän täytyy muodostaa ristiriidaton kokonaisuus. Porthanin eklektinen metodi eroaa Mestertonin wolffilaisesta metodista siten, että vain jälkimmäiseksi mainitussa pyritään loogisesti eheään kokonaisuuteen.⁹⁷

Porthanin eräät dissertaatiot käsittelevät niin sanottua *populaarifilosofiaa*, jota hän niin ikään kannatti. Tämän suuntauksen keskeinen ajatus on, että filosofian harjoittamisen ei tule tapahtua vain akateemisissa ympäristöissä, vaan filosofoinnin on oltava mahdollisimman yleistä, jotta sillä olisi mahdollisimman suuri yhteiskunnallinen vaikutavuus. Kyseinen suuntaus on täten vastakkainen muun muassa saksalaisten filosofien, kuten Wolffin ja Kantin, järjestelmien kanssa, jotka perustuvat hankaliin termeihin ja edellyttävät asiantuntijuutta, minkä takia ne soveltuvat lähinnä akateemiseen ympäristöön.⁹⁸ Populaarifilosofiaan nojautuen Porthan vastusti ensin wolffilaisuutta ja myöhem-

93 Kinnari, "Antiikki Porthanin väitösteeseissä", 121, 122 ja 131. Porthanin väittelijän teeseistä enemmän, ks. Kinnari, "Antiikki Porthanin väitösteeseissä"; Inkeri Kinnari, "Antiikkia Turun akatemiassa. Porthanin väittelijän teesit ja klassinen kirjallisuus", *Philologia classica. Lähteitä, lähestymistapoja ja metodeja*, toim. Tiina Hiekkalinna & Minna Seppänen, Turun yliopisto, Turku, 2010, 171–181; Inkeri Kinnari, *Hyödyllisiä ja mielekkäitä oppeja kotiin vietäväksi. H. G. Porthanin väitösteesit ja akateeminen kasvatusta*, Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 354, Scripta lingua Fennica edita, Turun yliopisto, Turku, 2012, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5212-0>.

94 Pietarinen, *op. cit.*, 69 ja 76–128.

95 Pietarinen, *op. cit.*, 69.

96 Pietarinen, *op. cit.*, 70.

97 Ks. esim. Christian Wolff, *Ensimmäinen filosofia eli ontologia tieteellisellä metodilla käsiteltynä, joka sisältää kaikki inhimillisen tiedon periaatteet (Philosophia prima sive ontologia methodo scientifica pertractata qua omnis cognitionis humanae principia continentur)*, edidit et curavit Joannes Ecole, Georg Olms, Hildesheim, Zürich & New York, 2001. Käännös V. H.

98 Vrt. Immanuel Kant, *Puhtaan järjen kritiikki*, suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki, Gaudeamus, Hel-

min Kantin kriittistä filosofiaa, jota pidetään nykyään eräänä länsimaisen filosofian keskeisimmistä ajattelusuuntauksista.⁹⁹

Oittinen selventää Porthanin ja kantilaisuuden suhdetta seuraavasti: Porthan vastusti Kantin kriittistä filosofiaa pääasiallisesti populaarifilosofisesta näkökulmasta. Hän muun muassa kritisoi, että kantilaisuus on esoteerinen eli vain suppealle piirille suunnattu ja tarpeettoman hankalaan terminologiaan ja sofismeihin eli näennäistodistuksiin perustuva ajattelusuuntaus, joka voi johtaa lahkolaisuuteen ja poliittiseen fanatismiin. Lisäksi Porthanin mukaan Kantin moraalikäsitteet ja jalot määrittelyt pohjautuivat epärealistiseen ihmiskäsitykseen. Kyseisiin Porthanin kritisoimiin näkemyksiin sisältyi muun muassa Kantin ajatus vain sellaisten tekojen moraalista hyväksyttävyydestä, jotka voisivat perustua yleiselle laille. Porthan myös näki kantilaisuuden valistuksen vastaisena: Kantin inhimillistä järkeä koskeva kritiikki on Porthanin tulkinnan mukaan vastakkainen valistuksen aatteelle, jonka keskeinen ajatus on, että järkeä pitää käyttää itsenäisesti. Toisin sanoen Porthan kysyy, miten järkeä voi käyttää itsenäisesti, jos sen perusolemus on kantilaisittain jotakin, mitä on kritisoitava. Porthanin kritiikkiin liittyen on hyvä muistaa, että Kant nostettiin vasta myöhemmin valistuksen keskushahmoksi. Oittisen mukaan Porthan näyttää ajatelleen myös siten, että Kantilla omistusoikeus perustetaan virheellisesti järkeen eikä työntekoon ja henkilön ahkeruuteen; Porthan kannatti itse viimeiseksi mainittua ajatusta seuraten ainakin osittain empiristien hyötyajattelua. Tähän liittyen Oittinen esittää, että populaarifilosofiaan ja valistukseen yhteydessä olevan kritiikin lisäksi Porthanilla oli Kantin suhteen myös käytännönläheisempi motiivi: hänen mukaansa takapajuinen Suomi hyötyisi enemmän empirismiin perustuvasta käytännönläheisestä hyötyajattelusta kuin Kantin vaikeaselkoisista näkemyksistä,¹⁰⁰ jotka koskivat esimerkiksi ihmismielen perustavimpia rakenteita sekä aikaa ja avaruutta inhimillisen havainnon muotoina.¹⁰¹ Edelliset huomiot antavat mielestäni Porthanista vaikutelman käytännönläheisenä ja monimutkaisempaa filosofiaa karttavana *realistina*, joka pitäytyy havaituissa tosiasioissa ja kaihtaa idealismia.

Porthan ei ollut filosofiassa omaperäinen, kuten ei ollut Mestertonkaan. Oittinen katsoo Porthanin olleen filosofina epävarma, mikä näkyy esimerkiksi huomattavissa virheissä hänen tulkinnassaan Kantin filosofiasta sekä epäsystemaattisuudessa hänen Kantia koskevassa kritiikissään.¹⁰² Pietarinen selventää, ettei Porthan jaksanut syventyä vaikeisiin filosofisiin kysymyksiin, eikä tämä ollut hänen mukaansa opetuksen kannalta edes tarpeellista. Päinvastoin Porthanille riitti filosofiassa tavallisen järjen käyttö. Hän myös ajatteli, että erityisen suotavaa on, mikäli filosofointiin liittyy klassillinen oppineisuus koskien muinaiskreikan, latinan ja antiikin maailman tuntemusta.¹⁰³ Edellä mainittujen seikkojen takia Porthanin tärkeimmät ansiot löytyvät muualta kuin filosofian parista. Pietarinen kuitenkin muistuttaa, että Porthan oli filosofiasta selkeästi kiinnostunut ja että hän toimi aktiivisesti filosofian uudistamiseksi aikakaudella, jolloin Turun akatemiaa oli hallinnut wolffilaisuus ja käytännöllisen filosofian puolella Samuel Pufendorfin (1632–1694) filosofiaan perustuva *pufendorfilaisuus*.¹⁰⁴

sinki, 2013; Wolff, *op. cit.*

99 Oittinen, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”, 56 ja 57; Oittinen, ”Suomalainen filosofia 1200–1850”, 32; Pietarinen, *op. cit.*, 55–57. Populaarifilosofiasta Kantiin ja Porthaniin liittyen, ks. Oittinen 2014.

100 Oittinen, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”, 47–59.

101 Ks. Kant, *op. cit.*, 81 ja 94–101.

102 Oittinen, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”, 51 ja 54.

103 Pietarinen, *op. cit.*, 76.

104 Pietarinen, *op. cit.*, 128. Pufendorfilaisuudesta ja sen yhteydestä Turun akatemiaan, ks. Pietarinen, *op.*

Porthanin jälkivaikutuksen ei voi sanoa kokeneen Mestertonin kaltaista kohtaloa filosofiassa: ensin hänen lempioppilaansa Frans Mikael Franzén (1772–1847) puolusti Kantin filosofiaa ensimmäisenä Suomessa ja hieman myöhemmin Anders Johan Lagus (1775–1831) ja Gabriel Israel Hartman (1776–1809) tutkivat Kantin kriittistä filosofiaa monipuolisesti Turun akatemiassa. Tällöin Porthanin ja muiden voimakas kantilaisuuden vastustaminen oli jo jäänyt taka-alalle.¹⁰⁵ Toisin sanoen Mestertonin jälkeen Turun akatemiassa alkoi wolffilainen taantumus, kun taas Porthanin jälkeen hänen vastustamansa tuore ja mullistava kantilaisuus, jota on pidetty myöhemmin valistuksen keskeisenä suuntauksena ja koko länsimaisen ajattelun eräänä huipentumana, sai jalansijan akatemiassa.

Turun akatemian tieteellisen ja filosofisen toiminnan itseisarvoista ja välinearvoista

Pohdin lopuksi Turun akatemian, Mestertonin ja Porthanin yhteyteen liittyviä itseisarvoja ja välinearvoja, minkä avulla tuon näkökulman Niiniluodon ja Pietarisen huomioon. Kuten edellä jo selvensin, itseisarvo koskee jotakin, jota pidetään itsessään arvokkaana, ja välinearvo jotakin, joka mahdollistaa jonkin muun asian, kuten päämäärän. Raija Meriläinen luonnehtii sivistyksen itseisarvoa seuraavasti: ”Sivistyminen on arvokas päämäärä sinänsä riippumatta siitä, onko sillä mitään välineellistä käyttöarvoa. [...] Yleissivistävä opetus on välittömistä hyötytavoitteista riippumaton, ja sen merkitys ilmenee laaja-alaisina ajatteluttavan ja toiminnan muutoksina[.]”¹⁰⁶ Erityisesti Meriläisen ensimmäisestä väitteestä on helppo olla samaa mieltä: sivistys on päämäärä sinänsä eikä vain keino jonkin asian saavuttamiseksi. Toisin sanoen sivistys sisältää jotakin, minkä takia sitä tavoitellaan ja halutaan sen itsensä vuoksi.¹⁰⁷ Itseisarvo on täten *summum bonum*, ’korkein hyvä’, ja välinearvo puolestaan *bonum instrumentale*, ’välineellinen hyvä’. On huomattava, että nämä käsitteet eivät ole toisensa poissulkevat, koska jokin asia voi tietysti olla samanaikaisesti sekä itsessään että välineellisesti arvokas. Esimerkiksi palkkatyö mahdollistaa elämässä erilaisia asioita, kuten tietyn elintavan, mutta toisinaan se voi samalla antaa elämälle merkityksen.

Turun akatemian toimintaan on yhdistettävissä monenlaisia itseisarvoja ja välinearvoja. Esitän seuraavaksi, että edellisissä luvuissa läpi käytyjen seikkojen perusteella Turun akatemiaan liittyy ainakin seuraavia itseisarvoja: akatemia edusti korkeinta opillista ja akateemista sivistystä ja näin ihmisen eräitä korkeimpia ihanteita; se mahdollisti osaltaan tieteellisen tiedon leviämisen Suomen alueella akatemian ollessa tieteellisen tiedon solmukohta; sellaisten maineikkaiden 1700-luvun tieteentekijöiden kautta kuin Gadd ja Gadolin se tuotti uutta, omaperäistä ja yleisesti tunnustettua tutkimusta. Akatemiaan liittyy puolestaan seuraavia välinearvoja: se mahdollisti erityisesti paikallisen älymystön vuorovaikutuksen, muun muassa pappien, juristien, tuomareiden ja virkamiesten koulutuksen ja urat, tieteellisen tiedon hyödyntämisen sekä Ruotsin valtakunnan Suomen aluetta koskevia sivistys- ja koulutustavoitteita.¹⁰⁸

Mestertonia koskien päädyn siihen, että hänen filosofisella toiminnallaan on lähinnä välineellistä arvoa, koska hänen tieteelliset ansionsa liittyvät pääasiallisesti enemmänkin

cit., 36–38, 48 ja 49.

¹⁰⁵ Ks. Oittinen, ”Suomen ensimmäiset kantilaiset”, 59–75; Pietarinen, *op. cit.*, 57–61.

¹⁰⁶ Raija Meriläinen, ”Koulutuspolitiikka ja yleissivistys”, *Koulu ja menneisyys* 43 (2005), 82, <https://journal.fi/koulujamenneisyys/article/view/98975> (viitattu 8.8.2024).

¹⁰⁷ Meriläinen, *op. cit.*, 82.

¹⁰⁸ Ks. Nuorteva, ”Suurvaltakauden tiede Suomessa”, 100–103.

Kuva 6. Turun akatemian vihkiäisjuhla 1640, painokuva vuodelta 1908. Kuva: Museovirasto.

tiedon välittämiseen ja opetukseen kuin urauurtavaan tai edes osin omalaatuiseen ja kriittiseen tieteelliseen tutkimukseen. Mestertonin dissertaatio *Riittävän perusteen periaatteen soveltamisesta aineellisen ja aineettoman piirissä* (1745), jota tarkastelin esimerkinnomaisesti ja joka otaksuttavasti kuvaa hänen wolffilaisuuteen perustuvaa ajatteluaan yleisesti, ei ole kriittinen eikä omalaatuinen teos eikä täten filosofisesti kovin merkityksellinen – annoin edellä esimerkkejä teoksista, joilla on itseisarvo liittyen uuden tiedon tuottamiseen tai aiemman tiedon oivaltavaan ja kriittiseen käsittelyyn. Mestertonin filosofiseen toimintaan voidaan kuitenkin liittää erilaisia välinearvoja: hän toimi ansiokkaasti wolffilaisuuden ja rationalistisen perinteen välittäjänä ja ylläpitäjänä sekä sivistyksen lisääjänä Turussa; hänen edellä käsitelty dissertaationsa sisältää muun muassa informatiivisia kohtia, viittauksia ja sitaatteja; Mestertonin, kuten myös Porthanin, opetuksella oli tuleville virkamiehille ja muille yliopistollista koulutusta vaativille ammattiryhmille välinearvoa esimerkiksi siinä mielessä, että heidän antamansa opetus mahdollisti akateemiset tutkimukset ja epäsuorasti valmistuneiden opiskelijoiden urat ja ansiotulon – hyödyn tavoittelu ei ollut mitenkään poikkeuksellista tai paheksuttavaa tuolloin, ja esimerkiksi Mesterton itse siirtyi teologisen tiedekunnan professoriksi paremman palkan takia vuonna 1767.¹⁰⁹

Porthanin tieteellisessä toiminnassa on puolia, joilla on helpommin nähtävissä itseisarvoa: hän teki merkittävää humanistista tutkimusta. Tarkemmin sanottuna Porthan teki Suomen alueella merkittävää tutkimusta useammalla tieteenalalla, kuten historiassa ja kielitieteessä. Porthanin filosofinen toiminta on kuitenkin mielestäni nähtävissä lähinnä välineellisesti arvokkaaksi, kuten Mestertonin tapauksessa: Porthan kritisoi wolffilaisuutta ja kantilaisuutta erityisesti eklektismin ja populaarifilosofian viitekehyksestä käsin mutta osittain virheellisiin näkemyksiin perustuen ja ilman omaperäisiä näkemyksiä, systemaattista kritiikkiä tai uudennaisia lähestymistapoja. Porthanin tekemät ja ohjaamat dissertaatiot ovat pääasiallisesti välineellisesti arvokkaita, sillä ne eivät kaikesta päätellen¹¹⁰ sisällä Mestertonin dissertaation kaltaisesta omaperäistä eikä kriittistä ajattelua, joka on itsessään arvokasta. Tämä nimittäin mahdollistaa inhimillisen ymmärryksen laajentamisen ja uuden tiedon sekä sen soveltamisen.

¹⁰⁹ Kajanto, *op. cit.* Ks. myös Klinge, "Perustaminen ja tarkoitus", 106; Kallinen, *op. cit.*, 391.

¹¹⁰ Ks. Pietarinen, *op. cit.*, 69–128.

Eräs tärkeä asia on vielä mainitsematta: Mestertonin ja Porthanin antama ohjaus on ollut sekä heille itsellensä että heidän oppilailleensa varmasti monin tavoin hyödyllistä ja kehittävää, ja huolimatta siitä, että Mesterton oli maltillinen wolffilainen ja kritiikitön traditionalisti, ja Porthanin antikantilaisuus perustui osin väärinkäsityksiin sekä monimutkaisempaa filosofiaa ehkä tarpeettomasti vieroksuvaan eklektistiseen populaarifilosofiaan. Heidän ohjaukseensa liittyvä filosofian harjoittaminen, mitä kumpikin todistetusti teki ja otaksuttavasti myös heidän oppilaansa, on mielestäni välineellisesti arvokasta, koska opettajan ja ohjaajan välinen dialogi ja työskentely kehittää ajattelua. Katson sen omaavan myös itseisarvon, kuten sivistys, koska filosofointi on jo päämäärä sinänsä, mitä ei mielestäni voida kiistää totuuden itseisarvon nojalla.

Tämän artikkelin Niiniluodon ja Pietarisen huomioon liittyvä työhypoteesi oli: väite Turun akatemian filosofisen toiminnan omaperäisyyden puutteesta on perusteltu 1700-luvun keskivaihetta ja loppupuolta koskien ja myös mahdollisesti laajemmin akatemian toimintaan soveltuva kyseisellä ajanjaksolla. Hypoteesin ensimmäiseen osaan liittyen selvennän, että Mestertonin ja Porthanin kohdalla on totta, etteivät he tehneet filosofisesti omaperäistä eikä kansainvälisesti merkittävää tutkimusta, jota voi pitää itseisarvona, mutta tästä huolimatta heidän filosofinen toimintansa oli muulla tavalla merkityksellistä, ja siihen liittyi erilaisia välinearvoja. Hypoteesin jälkimmäiseksi mainittuun osaan liittyen totean, että Niiniluodon ja Pietarisen huomio ei sovellu laajemmin akatemian toimintaan, kuten esimerkiksi sen luonnontieteelliseen toimintaan.

Lopuksi

Turun akatemia vauhditti tieteellisten virtausten ja ideoiden saapumista Suomeen ja mahdollisesti eri alojen asiantuntijoiden, kuten pappien, juristien, tuomareiden ja virkahenkilöiden kouluttamisen ja koulutustason nostamisen sekä edelleen hallinnollisen ja oikeudellisen kehityksen Suomen alueella.¹¹¹ Akatemiassa tehtiin parhaimmillaan kansainvälisesti merkittävää tutkimusta ja 1700-luvun lopulla erityisesti luonnontieteissä; esimerkiksi Gadd ja Gadolin ovat tunnustettuja tieteentekijöitä meriitteineen. Niiniluodon ja Pietarisen tärkeä ja ehkä myös yllättävä havainto on, että Turun akatemiassa ei kuitenkaan tehty omaperäistä eikä kansainvälisesti merkittävää filosofiaan liittyvää tutkimusta. Tämä pätee yleisesti ottaen 1700-luvulla Mestertonin ja Porthanin tapauksiin: kumpikin oli filosofisesti suuntautunut ja aktiivinen, mutta Turun akatemian varovaiseen ja epäitsenäiseen toimintakulttuuriin liittyen he harjoittivat filosofiaa sangen kritiikittömästi. Mesterton seurasi wolffilaista ja Porthan muun muassa populaarifilosofian perinnettä, ja jälkimmäiseksi mainittu vastusti osin wolffilaisuutta ja voimakkaammin kantilaisuutta, jonka filosofinen arvo on oivallettu myöhemmin kiistämättömäksi sen kulttuurisesta vaikuttavuudesta puhumattakaan. Edellisestä ei kuitenkaan seuraa, että heidän filosofinen toimintansa olisi merkityksetöntä, kuten Niiniluodon ja Pietarisen huomion perusteella voisi ajatella: varovainen ja konsensushenkinen Mesterton jatkoi wolffilaista perinnettä akatemiassa ansiokkaasti, ja monipuolinen Porthan puolestaan harjoitti filosofiaa klassillisesta, eklektisestä, populaarifilosofisesta ja uushumanistisesta lähtökohdasta käsin. Johtuen Porthanin opillisesta monipuolisuudesta häneen on mielestäni helpompi liittää tiettyjä itseisarvoja kuin filosofiaan ja wolffilaiseen perinteeseen tiukasti sitoutuneeseen Mestertoniin. Vaikka heidän filosofiseen toimintaansa ei voida yhdistää kovin monia itseisarvoja, kuten oma-

¹¹¹ Ks. Urpilainen, *op. cit.*

Kuva 7. C. E. Sjöstrandin Porthan-patsas. Kuva: Museovirasto / P. O. Welin.

peräisyyttä ja kansainvälistä merkittävyyttä, niin siihen liittyy erilaisia välineellisiä arvoja, jotka koskevat muun muassa heidän dissertaatioitaan, opetustaan ja ohjaustaan.

Edellä esitettyjen seikkojen nojalla väitän, että Turun akatemian tieteelliseen toimintaan liittyy monenlaisia itseisarvoja ja välinearvoja, jotka ovat yhteydessä muun muassa tuon ajan yhteiskunnallisiin tekijöihin ja tieteen sekä opetuksen kriteereihin. Lisäksi, vaikka akatemiassa ei tehty filosofian saralla nykyisin tavoiteltavaa kriittistä, omalaatuista ja kansainvälisesti merkittävää tutkimusta, joka on itsessään arvokasta, niin akatemian filosofinen toiminta oli Mestertonin ja Porthanin tapausten

valossa kuitenkin merkityksellistä: he pureutuivat eräisiin keskeisiin 1700-luvun filosofiin virtauksiin ja levittivät niitä Turun akatemian toimintatapojen rajoissa, mitä voidaan helposti pitää välineellisesti arvokkaana asiana.

Visa Helenius
VTL, FM, väitöskirjatutkija
Filosofia, Turun yliopisto
vjhele [apud] utu.fi

Kirjoittaja tekee riittävän perusteen periaatetta ja sen historiaa käsittelevää väitöskirjaa. Hänen muita tutkimuskohteitaan ovat Titus Lucretius Caruksen filosofia ja uuden ajan alun rationalismi.